

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА РАҚАМЛИ БАНК ХИЗМАТЛАРИ ВА УЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Эргашев Ихтиёр Шухрат ўғли

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Бизнес ва
тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Рақамли технологиялар замонавий молиявий тизимни тубдан ўзгартириб, тижорат банкларида хизмат кўрсатишнинг янги шакллари юзага келтирди. Рақамли банк хизматлари, бугунги кунга келиб, банклар фаолиятининг ажралмас қисмига айланган.

Рақамли банк хизматлари - бу банк операцияларини интернет, мобил иловалар, блокчейн, сунъий интеллект ва бошқа рақамли технологиялар ёрдамида амалга ошириш тизимидир. Бу хизматлар миждозларга 24/7 режимда қулай ва тезкор хизмат кўрсатишни таъминлайди.

Рақамли банк хизматлари ахборот технологиялари ва интернет ривожланишига асосланади. Ушбу назарияга кўра, замонавий маълумотларни қайта ишлаш тизимлари банк операцияларини автоматлаштириш ва оптималлаштириш имконини беради.

Рақамли технологиялар банк соҳасида инновацияларнинг асосий кўриниши ҳисобланади. Инновациялар банк хизматларини содалаштириш, уларнинг нархини пасайтириш ва хизмат сифатини оширишга йўналтирилган.

Рақамли хизматлар орқали банклар ўз операцияларини арзонлаштиради, инсон омили таъсирини камайтиради ва юқори даражадаги самарадорликка эришади. Бу назарияга кўра, рақамли технологиялар иқтисодий фаолиятнинг барча босқичларида маҳсулдорликни оширишга ёрдам беради.

XX аср охири ва XXI асрнинг бошларида яъни, ҳозирги даврда инсоният эришаётган соҳалар бўйича барча ютуқларни технологиялар ва уларнинг дастурий таъминотларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки, ҳар қандай соҳани олманг, технологиялардан фойдаланилади. Бу нано технологиялардан тортиб, мега технологияларни ўз ичига олади. Бугунги технологияларнинг тараққиёти масофадан бошқа- риладиган ва сунъий интеллект асосида ишлайдиган технологияларгача етиб келди.

Технологик тараққиётнинг бундай ютуқлари кириб келмаган соҳа деярли қолмади. Жумладан, ахборот, компьютер, алоқа, тиббиёт, транспорт каби технологиялар ижтимоий соҳалар (таълим, тиббиёт, маъданият, санъат ва бошқа) ҳамда иқтисодиёт (қишлоқ хўжалиги, саноат, қурилиш, хизмат

кўрсатиш, транспорт ва алоқа каби) тармоқларида, шунингдек ҳудди шулар катори банк соҳасида ҳам кенг фойдаланиб келинмоқда.

Банк фаолиятини илмий-техник тараққиётнинг сўнгги ютуқларини жадал татбиқ этмасдан модернизация қилиш мумкин эмас. Жаҳон амалиётидан кўриниб турибдики, илмий-техник тараққиёт ва янги ахборот технология (IT)ларининг жадал ўсиши банкнинг жозибadorлигини умумий баҳолашга сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Технологик жараённинг ривожланиши нафақат ҳужжатларни расмийлаштириш ва касса операцияларини ўтказиш тезлигини оширишга, балки мижозлар доирасини кенгайтиришга ҳам имкон беради[4].

Ўз навбатида, замонавий технологияларнинг ривожланиши банклар ва банк хизматидан фойдаланувчилар ўртасидаги масофани сезиларли даражада камайтириши, банклараро рақобатни кучайтириши ва шу сабабли банк хизматларининг миқдорий ва сифат жиҳатидан ривожланишига ҳисса қўшиб келмоқда.

М.В. Дубининнинг фикрича, “банк технологиялари – бу банкларда ишлатиладиган турли хил телекоммуникациялар, ахборот технологиялари, компьютер тармоқлари, дастурий маҳсулотлар, ички процедуралар, рискларни бошқариш моделлари ва бошқалар”[5].

“Банк технологияси” атамаси “банкларга ўз мижозларига хавфсиз, ишончли ва арзон нархларда яхшироқ хизматларни таклиф қилиши ҳамда банк хизматлари бозорида рақобатбардош устунликка эришиши учун замонавий ахборот- коммуникация технологияларидан фойдаланишни англатади. Банк технологияси, шунингдек, демографик, психографик ва транзакцион маълумотлар каби мижозлар тафсилотларини саралаш орқали мижозлар хатти-ҳаракатлари моделларини очишда замонавий компьютер алгоритмларидан фойдаланиш фаолиятини ўз ичига олади. Маълумотларни йиғиш деб ҳам аталадиган ушбу фаолият мижозларга сегментация, мижозлар скоринги, мақсадли маркетинг, бозор саватчаларини таҳлил қилиш, ўзаро сотиш, сотиш, мижозларни ушлаб қолиш каби моделлаштириш каби турли хил маркетинг муаммоларини ҳал қилиш орқали банкларга ўз бизнес мақсадларига эришишда ёрдам беради”[4].

Шунингдек, маълумотларни тўплашдан муваффақиятли фойдаланиш банкларга фойдани сезиларли даражада оширишга ёрдам беради, шу билан рақобатчиларига нисбатан барқарор устунликни сақлаб қолади. Назарий

жихатдан, банк технологияси, якка тартибдаги интизом эмас, балки молия рискларни бошқариш, ахборот-коммуникация технологиялари, компьютер ва маркетинг билимлари каби бир-биридан фарқ қиладиган бир нечта йўналишларнинг бирлашиши натижасида ташкил этилади ҳамда унинг таркибий элементларини қуйидагича ифодалаш мумкин:

1. Ахборот технологиялари;
2. Алоқа-коммуникация технологиялари;
3. Компьютер билимлари;
4. Молия ва риск менежменти;
5. Маркетинг билимлари.

Фикримизча, банк технологиялари деганда банк фаолиятини амалга ошириш ва қўллаб-қувватлашнинг энг янги ёндашувлари, усуллари, воситалари йиғиндиси тушунилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, банк технологияси тўғрисида юқоридаги концепция айрим манбаларда илгари мавжуд бўлмаган, яъни бугунги фан-техника тараққиёти даврида бунга асос солинган деб юритилади.

Аммо, тарих ва илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, банк технологиялари банк пайдо бўлган илк даврлардан бошлаб содда кўринишда (шаклда) бўлсада мавжуд бўлган. Буни технологик тараққиёт босқичлари даври ва банкларнинг ривожланиш давлари билан уйғунликда қуйидагича ривожланиш иерархиясини изоҳлаш мумкин (1-расм).

1-расм. Техника ва банкнинг ривожланиш давларининг ўзаро боғлиқлиги

Классик даврдан олдинги давр. Асосий банк операцияларининг оддий шакллари шакллана бошлаган. Жумладан, кредит, депозит операциялари, омонатчилар ўртасидаги ҳисоб-китоблар.

Классик давр. Банкларнинг фақат банк операциялари билан шуғулланадиган корхоналар сифатида пайдо бўлиши билан тавсифланади ва айнан шу чекланган операциялар банк технологияларини ташкил этган. Шунингдек, ушбу даврда минтақавий ва миллий банк тизимлари шаклланиб, эмиссия банклари пайдо бўлиб, банкноталар, операцияларни ҳисобга олиш тизимлари ва ҳужжатлар айланиши бирлаштирилган.

Кейинчалик, “Bank of America” банки биринчи кредит картани ишлаб чиқарди (1958) ва банкоматлар 1967 йилда молиявий операцияларни қайта ишлашга ёрдам берди, сўнгра операция воситаси сифатида дебет картани чиқарилди. 1990 йилларда интернет тараққиёти билан қўллаб-қувватланиб, “Internet banking” тизими ишга туширилди. 2000 йилларда “Mobile payments” ва “Crowdfunding” (fintech) молиявий технологиялари жорий этилди. Бу шуни кўрсатадики, “fintech” тез ривожланаётган йўналиш ва шунинг учун молиявий хизматлар эволюциясини акс эттириш учун аввалги тадқиқотларни кўриб чиқиш зарур(2-расм).

2-расм. Молиявий технологиялар эволюцияси¹

Сўнги вақтларда компьютерлар шу даражада такомиллашиб бормоқдаки, бу банкларга фақат орзу қилишлари мумкин бўлган салоҳиятларни ҳамда банк мижозларига катта имкониятларни бермоқда. Банкларга янги технологиялар олиб келган ўзгаришлар банкларнинг раҳбарлари, ходимлари ва мижозларига катта таъсир кўрсатибгина қолмай, банк маҳсулотлари ва хизматларини ҳар қачонгидан ҳам қулайроқ ҳамда

¹ Манба: Илмий манбаларни умумлаштириш асосида муаллиф томонидан тузилган.

самарали етказиб беришга имкон беради ва шу билан янги рақобат асосларини яратади.

Банк технологияларига индивидуал операциялар ва умуман банк учун миждозларга хизмат кўрсатиш тизимини яратиш, операцияларни амалга ошириш учун воситалар тўплами (шу жумладан техник воситалар), масалан, пластик карталар, миждозларга интерактив хизмат кўрсатиш ёки бошқа ҳар қандай нарсалар киради. Банк технологиялари соҳасига автоматлаштириш воситалари ва ахборот тизимлари, замонавий тўлов тизимлари билан ишлаш, тармоқлараро ўзаро алоқаларни амалга ошириш, бошқарув технологиялари ва ҳавфсизлик тизими, телекоммуникациялар ва бошқа кўп нарсалар киради, уларсиз бугунги кунда банкни тасаввур қилиб бўлмайди.

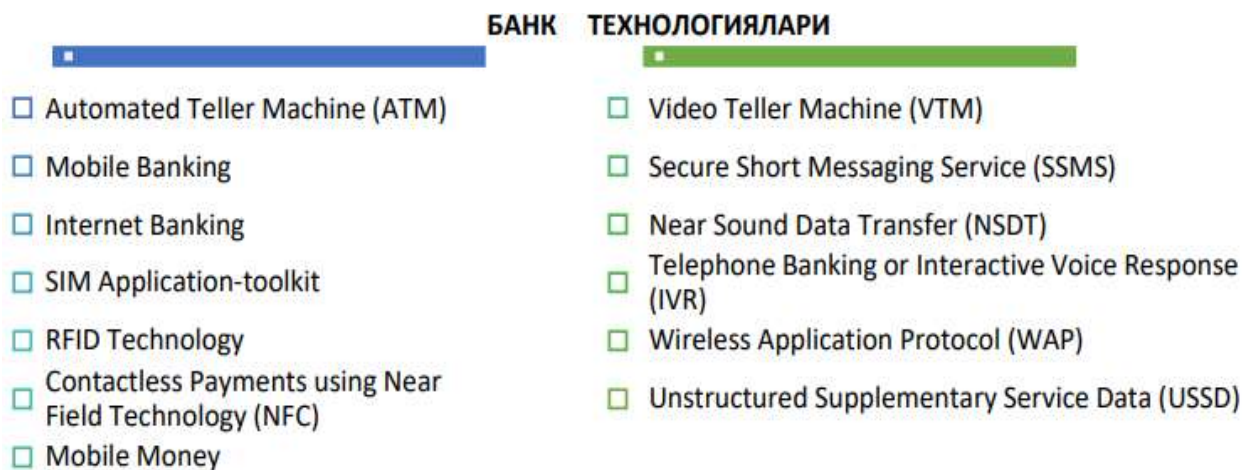
Банк технологияларисиз ҳозирги кунда банк фаолиятини юритиш билан боғлиқ ҳар қандай муаммоларни ҳал қилиш ва жараёнларни бошқаришни тасаввур қилиб бўлмайди, чунки сўнгги бир неча йил ичида қарорлар қабул қилиш тезлигига бўлган талаблар кескин ўзгариб кетди, банк операциялари жараёнида ишлатиладиган компьютер дастурий таъминотлари такомиллашиб, маълумотлар ҳажми ошди.

“Анъанавий банк” тушунчаси ва шу номдаги фан ҳозирги кунда “банк технологиялари”га ҳамда улар ҳақидаги фанга айланмоқда. Чунки бугунги кунда банк хизматларини кўрсатишнинг назарий эмас, балки амалий усуллари ва уларни амалга оширишнинг техник воситалари биринчи ўринда туради.

Шунинг учун ҳам замонавий алоқа дунёсида банк технологиялари муҳим ўрин тутди. Улар ахборот-телекоммуникация технологиялари тўпламидир.

Банк технологиялари эса махсус компьютер дастурларини, ички процедураларни ва рискларни бошқариш билан боғлиқ турли хил моделларни ўз ичига олади. Банкларнинг молиявий барқарорлиги мувозанатли пул-кредит сиёсати билан таъминланади. Ҳисоб эгаларининг содиқлигини таъминлаш ва миждозлар базасини кенгайтириш учун замонавий банк технологиялари жорий этилмоқда. Демак, банк технологиялари моддий барқарорликни ошириш, миждозлар билан самарали таъсир ўтказишга ёрдам берадиган банклар фаолиятини таҳлил қилиш усуллариининг тўпламини тавсифлайди.

Келажакда ривожланаётган ва ривожланган дунёда кўпроқ технологиялар жорий этилиши ҳамда қўлланилиши кузатилади. Технологияларнинг ривожланиши банк секторини ривожлантиришда катта ёрдам беради. Бугунги кунда банк тизимида қўлланилаётган баъзи эски ва янги технологиялар қуйидагилардан иборат (3-расм).

1.5-расм. Бугунги кунда дунё банкларида фойдаланиладиган банк технологиялари

Ҳозирги даврда тижорат банкларида рақамли банк хизматларини кўрсатиш борасида сезиларли ўзгаришлар юз бермоқда, шунинг учун тижорат банклари мижозларига хизматлардан қандай фойдаланиш борасида тушунтириш ишлари олиб бориши натижасида мазкур хизматлар келгусида янада кенг оммалашади.

Сўнгги йилларда молиявий хизматларни етказиб бериш ва истеъмол қилиш борасида шунингдек, технологик ривожланиш натижасида бизнес, банк ва молия тизими муҳотида катта ўзгаришлар рўй бермоқда. Банк хизматлар бозорида ҳам интернет ва мобиль технологияларни қўллаш ҳамда улардан фойдаланиш банкларнинг хизмат кўрсатиш тарихида мисли кўрилмаган ўзгаришларга олиб келмоқда. Кўп сонли электрон каналлар орқали электрон банк хизматларини ривожлантириш мижозларга қўшимча қулайликлар тақдим этиш имконини берди. Бугунги кунда ривожланган давлатлар банк тизимида кўплаб молиявий хизматларнинг ортиб бориши масофадан банк хизмати кўрсатиш аҳамиятини янада оширди, натижада бутун дунё бўйлаб йирик банклар томонидан банк хизматларининг турли хил вариантлари онлайн режимда тақдим этилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон-2030» Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ги ПФ-158-сон Фармони.
2. Алиқориев О.Ф. Тижорат банкларида молиявий хизмат турларини.
3. Абдуллаева Ш.З. Банк иши Дарслик. - Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2017.
4. Ильюкевич А.Н., Костюк Я.С., Пастарнак К.Г. Информационные технологии в банковской сфере. Электронная библиотека БГУ. 2016.
5. Дубинин М.В. Банковские технологии: сущность, история развития и перспективы // Финансы и кредит. №34 (274), 2007. – 58 с.